

Hieromnich mgr Pantelejmon (Paweł Karczewski)

STRESZCZENIE
rozprawy doktorskiej
„Mariologia w hymnografii Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty”

Kult Bogurodzicy jest nieodłączną cechą prawosławnej pobożności. Nie ma nabożeństwa, podczas którego wierni nie zwracaliby się modlitewnie do Matki Bożej. Teologiczną podstawą tak wielkiej czci oddawanej Najświętszej Dziewicy jest fakt jej znaczenia dla aktu zbawienia ludzkości. W jej łono wcielił się z Ducha Świętego Syn Boży, Który przyszedł na świat, dobrowolnie przyjął Mękę i śmierć na Krzyżu, zstąpił do otchłani, otworzył bramy Raju i zmartwychwstał trzeciego dnia, dając ludzkości życie wieczne. Święci Ojcowie wyraźnie podkreślają również osobistą świętosć Matki Bożej, która została osiągnięta dzięki pokorze, modlitwie, wewnętrznej doskonałości i współpracy z Łaską Świętego Ducha.

Prawosławna myśl teologiczna, opierając się na dogmatach i wielowiekowej tradycji patrystycznej, wychwala Bogurodzicę słowami setek hymnów, zachowując jednocześnie głęboką świadomość niedostateczności wszelkich słów na oddanie czci Najświętszej Dziewicy.

Pełny obraz życia Bogurodzicy, jej zasług i cech świadczących o świętości przedstawiony jest nie tylko w hymnografii świąt maryjnych. Prawosławną mariologię prezentują również teksty liturgiczne Wielkiego Tygodnia, zwłaszcza dwóch jego ostatnich dni – Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty. Nie jest to oczywiste, bowiem nabożeństwa Tygodnia Męki Pańskiej są maksymalnie chrystologiczne, nie przewidując nawet modlitewnego wspomnienia świętych. Miejsce Bogurodzicy w hymnografii tychże dni jest jednak zaszczytne. Choć Matka Boża stoi „na uboczu” dzierżących się wydarzeń ukrzyżowania i śmierci Jej Syna, to hymny nie zapominają o wychwalaniu tej, która dała Zbawicielowi życie. Wspominają Zwiastowanie, Wejście, proroctwo Symeona, wzruszająco opisując jej czuwanie przy Krzyżu Chrystusowym, kiedy to współcierpiąca z umierającym Zbawicielem i zapowiadająca Zmartwychwstanie. Związane jest to z niemożliwością rozdzielenia chrystologii i mariologii.

Hymnografia liturgiczna, stanowiąca niewyczerpalną skarbnicę duchowo-dydaktyczną, jest działem prawosławnej liturgiki zbadanym w dość małym stopniu. W analizie wykorzystano prace autorów m.in.: Michaiła Skabałanowicza, Iwana

Karabinowa, Larisy Aleszkiny, abp. Filareta Gumilewskiego, Egona Wellesza, hieromnicha Makarego z Simonopetra, mniszki Ignatii, ks. Henryka Paprockiego, ks. Jerzego Tofiluka, Hugh Wybrew, Aleksandra Golubcova, Bernarda le Caro, ks. Alexis Kniazeff. Opracowania wymienionych badaczy dotyczyły poszczególnych elementów hymnografii Wielkiego Tygodnia, nie dając jednak ogólnego obrazu Matki Bożej w tychże tekstach w nawiązaniu do innych znanych utworów liturgicznych. Prezentowana dysertacja wypełnia lukę w tym obszarze badawczym.

Celem rozprawy jest przedstawienie nauczania o Bogurodzicy zawartego w tekstach liturgicznych Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty. Wykazano, że hymnografia liturgiczna jest wykładnią prawosławnej teologii, będąc rozwinięciem i uzupełnieniem treści Pisma Świętego. Teksty liturgiczne mają niepodważalne znaczenie w tradycji prawosławnej, będąc wyjątkowym przejawem twórczości patrystycznej. Są one bowiem utworami literackimi, które „żyją” w nabożeństwie i przeszły wielowiekową recepcję. W rozprawie przedstawiono analizę mariologii, wykazując, iż całe życie Najświętszej Bogurodzicy było podporządkowane planowi Wcielenia Syna Bożego, dziełu odkupienia i zbawienia ludzkości.

Podstawową metodą badawczą zastosowaną w niniejszej dysertacji jest analiza źródeł – tekstów liturgicznych Triodionu Postnego. Pośród omawianych tekstów można wymienić: teotokiony antyfon jutrzní pasyjnej Wielkiego Piątku, dziewiątą pieśń kanonów jutrzní Wielkiego Piątku i jutrzní Wielkiej Soboty, kanon powieczerza Wielkiego Piątku „Płacz Bogurodzicy”, lamentacje jutrzní Wielkiej Soboty i inne wybrane pojedyncze utwory. Autor wielokrotnie nawiązuje także do ponad dwudziestozwrotkowego kontakjonu autorstwa św. Romana Melodosa, który nie jest obecnie w użyciu liturgicznym (poza dwoma pierwszymi zwrotkami).

Autor uwzględnił nie tylko greckie oryginalne teksty, ale także różne ich tłumaczenia na języki z grupy słowiańskich (cerkiewnosłowiański, polski, serbski), germanickich (angielski) i romańskich (francuski, włoski, rumuński). Zwrócono uwagę na liczne rozbieżności między tłumaczeniami, uwzględniając problemy translatoryczne. Analizie poddano warstwę językową, środki stylistyczne, konstrukcje gramatyczne, użyte terminy z uwzględnieniem ich jednolitości lub synonimiczności. Na poziomie treściowym zwróciło uwagę na inspiracje biblijne, patrystyczne i kulturowe, a także liczne w hymnografii inspiracje z innych tekstów i wzajemne przenikanie utworów

pod względem treści i formy. W rozprawie wskazano również na poszczególne motywy powtarzające się w hymnografii.

Znaczna część rozprawy zawiera omówienie zagadnienia intertekstualności – wzajemnej zależności tematowej, stylistycznej i frazeologicznej pomiędzy hymnografią różnych świąt i wspomnień liturgicznych. Mowa zwłaszcza o świętach: Zwiastowaniu Bogurodzicy, Narodzeniu Chrystusa, Spotkaniu Pańskim. Przy omawianiu hymnów nawiązano do linii melodycznej utworów (jak chociażby numer tonu czy sposób wykonania), która nierozerwalnie związana jest z tekstem. Warstwa muzyczna została w pracy jedynie zasygnalizowana, pozostawiając kwestię otwartą do dalszych badań muzykologicznych.

Niniejsza rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich to wprowadzenie do prawosławnej mariologii. Zaprezentowany został zarys nauczania o Bogurodzicy wraz z omówieniem samego terminu „mariologia”. W tym samym rozdziale omówiono także kult Najświętszej Dziewicy w prawosławnym nabożeństwie z podziałem na cykle nabożeństw: roczny, tygodniowy, dobowy i inne formy modlitewne. Rozdział kończy analiza znaczenia dogmatu o Wcieleniu Syna Bożego dla mariologii, w której omówiono pięć aspektów Bożego macierzyństwa – Zwiastowanie przez archanioła Gabriela dobrej nowiny, Wcielenie i Narodziny w Betlejem, Wieczne Dziewictwo Najświętszej, motyw Bogurodzicy jako Nowej Ewy oraz proroctwo Symeona w Świątyni.

W rozdziale drugim, trzecim i czwartym omówiono liturgiczno-teologiczne znaczenie Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty w roku liturgicznym. Oba te dni są nierozerwalnie związane z całym cyklem wielkopostnym i wielkotygodniowym, dlatego też w skondensowany sposób zaprezentowano przebieg i znaczenie poszczególnych okresów Triodionu Postnego. Drugi rozdział omawia przedpoście, Wielki Post, Sobotę Lazarza i Niedzielę Palmową. W trzecim rozdziale opisano cztery pierwsze dni Wielkiego Tygodnia. Czwarty rozdział analizuje dni, których teksty liturgiczne są przedmiotem badań niniejszej rozprawy – Wielkim Piątek i Wielką Sobotę. Poza tłem historycznym formowania się tradycji kultycznej tychże dni i całej obrzędowości z nimi związanej, szczególną uwagę skupiono na materiale hymnograficznym.

Rozdział piąty prezentuje analizę treści mariologicznych w tekstuach liturgicznych Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty w trzech aspektach. Pierwszy aspekt dotyczy

Zwiastowania i Wcielenia (przykładowe tematy i motywy: radość Zwiastowania, bezbolesne Narodzenie, zestawienie postaci dwóch Józefów, określenie Bogurodzicy mianem „księżyca”), drugi aspekt – współuczestniczenia Bogurodzicy w ukrzyżowaniu (przykładowe tematy i motywy: współczucie całego stworzenia, pytanie „Quo vadis?”, gotowość Bogurodzicy, by umrzeć z Chrystusem, pocieszenie otrzymane od Chrystusa w słowach „nie płacz”); trzeci zaś aspekt związany jest z udziałem Bogurodzicy w chwale Syna Bożego (przykładowe tematy i motywy: uwielbienie Matki Bożej, jej świętość i orędownicza moc). W każdym z podrozdziałów wyszczególniono poszczególne aspekty, motywy i odniesienia w hymnografii.

W zakończeniu niniejszej dysertacji zestawiono główne wyniki badań i sformułowane wnioski. Wskazano również kierunki dalszych badań, które należałyby kontynuować w przyszłości.

Nienowanych Portelağın (Penet Kerczawski)

SUMMARY
of the doctoral dissertation
„Mariology in the hymnography of Holy Friday and Holy Saturday”

The veneration of the Mother of God is an inherent feature of Orthodox spirituality. There is no service during which the faithful would not turn to the Mother of God in their prayer. The theological basis of such great veneration of the Most Holy Virgin is the fact of her importance in the act of salvation of mankind. The Son of God incarnated in her womb by the Holy Spirit. He came into the world, on his own accord suffered the Passion and death on the Cross, descended into the abyss, opened the gates of Paradise and rose on the third day, giving eternal life to humanity. The Holy Fathers also clearly emphasize the personal holiness of Our Lady, which was achieved through humility, prayer, inner perfection and cooperation with the Grace of the Holy Spirit.

Orthodox theological thought, based on dogmas and centuries-old patristic tradition, praises the Mother of God with the words of hundreds of hymns, while maintaining a deep awareness of the insufficiency of all words to honor the Blessed Virgin.

The full image of the life of the Mother of God, her merits and features that testify to holiness can be found not only in the hymnography of Marian feasts. Orthodox Mariology is also presented in the liturgical texts of Holy Week, especially its last two days – Holy Friday and Holy Saturday. It may not seem obvious, because the services of the Week of the Lord's Passion are as Christological as possible, not even providing for the prayerful remembrance of the saints. However, the place of the Holy Virgin in the hymnography of those days is honorable. Although the Mother of God stands "on the sidelines" of the events of the crucifixion and death of her Son, the hymns do not forget to praise the one who gave life to the Savior. They mention the Annunciation, the Incarnation, Simeon's prophecy, touchingly describe her vigil at the Cross of Christ, when she suffered with the dying Savior and foreshadow the Resurrection. This is due to the impossibility of separating Christology and Mariology.

Liturgical hymnography, being an inexhaustible spiritual and didactic treasury, is a branch of Orthodox Liturgy studies that has been relatively little explored. In the dissertation, works of mentioned authors are used: Mikhail Skaballanowich, Ivan

Karabinov, Larisa Aleshkina, Archbishop Filaret Gumilevski, Egon Wellesz, Hieromonk Makarios of Simonopetra, nun Ignatija, Fr. Henryk Paprocki, Fr. Jerzy Tofiluk, Hugh Wybrew, Aleksandr Golubcov, Bernard le Caro, Fr. Alexis Kniazeff. The researchers' studies concerned individual elements of the Holy Week hymnography, without giving a general image of the Mother of God in these texts in relation to other well-known liturgical works. The presented dissertation fills the gap in this research area.

The aim of the work is to present the teaching about the Mother of God contained in the liturgical texts of Holy Friday and Holy Saturday. The author shows that liturgical hymnography is an expression of Orthodox theology, elaborating on the content of the Bible. Liturgical texts have an indisputable significance in the Orthodox tradition, being a unique manifestation of patristic literature. They are literary works that "live" in the service and have undergone centuries of reception. Analysis of Mariology is presented in the dissertation, showing that the whole life of the Most Holy Mother of God was subordinated to the plan of the Incarnation of the Son of God, the work of redemption and salvation of humanity.

The main research method used in this dissertation is the analysis of the sources – the liturgical texts of the Lenten Triodion. Among the texts discussed, we can mention: the theotokions of the Antiphons of Good Friday's Matins of Passion, the ninth song of the canons of Good Friday Matins and Holy Saturday Matins, the canon of the Good Friday Apodeipnon "The Cry of the Mother of God", the Lamentations of the Matins of Holy Saturday and other selected individual works. The author also refers several times to the more than twenty-turn kontakion by St. Roman Melodos, which is not currently in liturgical use (except for the first two stanzas).

The author took into account not only the Greek text of the original, but also various translations into Slavic (Church Slavonic, Polish, Serbian), Germanic (English) and Romance (French, Italian, Romanian) languages. Numerous discrepancies between translations were noted, taking into account translation problems. The linguistic layer, stylistic means, grammatical constructions, and the terms used were analyzed, taking into account their uniformity or synonymy. At the content level, attention was paid to biblical, patristic and cultural inspirations, as well as numerous inspirations from other texts in the hymnography and the interpenetration of works in terms of content and form. The author also drew attention to individual motifs repeated in the hymnography.

Much space in this dissertation has been devoted to intertextuality – the mutual thematic, stylistic and phraseological corelation between the hymnography of various feasts and liturgical memories, talking especially about the feasts: the Annunciation of the Mother of God, the Nativity of Christ, the Meeting of the Lord. When discussing the hymns, reference was made to the melodic line of the songs (such as the number of the tone or the manner of performance), which is inseparably connected with the text. The musical layer was merely mentioned in the work, leaving the question open for further musicological research.

This dissertation consists of five chapters. The first is an introduction to Orthodox Mariology. An outline of the teaching about the Mother of God was presented along with the discussion of the term "Mariology". In the same chapter, the cult of the Blessed Virgin in the Orthodox service is also discussed, with division into service cycles: annual, weekly, daily and other forms of prayer. The chapter ends with an analysis of the meaning of the dogma of the Incarnation of the Son of God for Mariology, in which the author discusses five aspects of Divine motherhood – the Annunciation of the Good Message by the Archangel Gabriel, the Incarnation and Nativity in Bethlehem, the Eternal Virginity of the Blessed Virgin, the theme of the Theotokos as the New Eve and the prophecy of Simeon in the Temple.

In the second, third and fourth chapter, the liturgical and theological significance of Good Friday and Holy Saturday in the liturgical year is discussed. Both these days are inextricably linked with the entire Lenten and Holy Week cycle, therefore the course and significance of the individual periods of the Lenten Triodion are presented in a condensed manner. The second chapter covers the pre-Lent, Lent, Lazarus Saturday, and Palm Sunday. The first four days of Holy Week are described in the third chapter. The fourth chapter examines the days whose liturgical texts are the subject of this dissertation – Holy Friday and Holy Saturday. In addition to the historical background of the formation of the cult tradition of those days and all the rituals associated with them, special attention was paid to the hymnographic material.

The fifth chapter presents an analysis of the Mariological content in the liturgical texts of Holy Friday and Holy Saturday in three aspects. The first one concerns the Annunciation and the Incarnation (exemplary themes and motives: the joy of the Annunciation, painless birth, the juxtaposition of two Josephs, calling the Mother of God with the term "the moon"), the second – the participation of the Mother of God

in the crucifixion (exemplary themes and motives: compassion of the whole creation, question "Quo vadis?", the willingness of the Mother of God to die with Christ, the consolation received from Christ in the words "do not weep"); the third is related to the participation of the Theotokos in the glory of the Son of God (exemplary themes and motives: glorification of the Mother of God, her holiness and intercessory power). Each of the sections lists specific aspects, themes, and references in the hymnography.

At the end of this dissertation, the main research results and formulated conclusions are summarized. The suggestions for further research that should be continued in the future were also indicated.

Hieronim Pasteljnik (Peter Kavčič)